

Omavalitsuse eestkostel oleva lapse elatisraha. Nõuda seda või mitte?

Tambet Drell

vanemaudiitor auditijuhi ülesannetes, Riigikontroll

Möödunud sügisel lõppenud Riigikontrolli audit näitab, et olukord on paranemas ja järjest vähem on neid lapsi, kellel jääb elatisraha saamata omavalitsuse tegevusetuse tõttu.

Eestkostetava lapse elatisraha on valdkond, mis pakub sotsiaaltöötajatele peamurdmist rohkem, kui arvata oskaks. Pealkirjas esitatud küsimuse vastus on muidugi selge: kui laps on omavalitsuse eestkostel, peab omavalitsus nõudma lapse seadusjärgsetelt ülalpidajatelt elatise sisse. Nii on seadusega kindlaks määratud. Igal konkreetsel juhul saab kaalutlemisega leida, milline on mõistlik sissenõutav summa – kehtib põhimõte, et ükskõik milline summa on oluline. Ometi on näha, et otsused ei tule selles valdkonnas kergelt või jäävad sootuks tegemata. Esmapilgul lihtsa küsimuse taga on omavalitsuse vaatest mitmetahuline sotsiaalne probleem ja püüda neis tingimustes teha lapse jaoks parim võimalik valik ei olegi nii kerge. Möödunud sügisel lõppenud Riigikontrolli audit näitab siiski, et olukord on paranemas ja järjest vähem on neid lapsi, kellel jääb elatisraha saamata omavalitsuse tegevusetuse tõttu.

Omavalitsuse eestkostel on tuhatkond last

Riigikontrolli kogutud andmetest nähtub, et 2017. aasta alguse seisuga oli 138 omavalitsuse eestkostel 1014 alaealist last. Vaadates seda

haldusreformijärgsetes piirides, on eestkostetavaid lapsi umbes 70 omavalitsusel 79st. Seega puudutab küsimus mingil moel pea kõiki omavalitsusi. Eestkostetavate laste hulka arvas Riigikontroll ka need, kelle jaoks omavalitsus ei ole n-ö päris eestkostja, vaid kelle eestkostja ülesandeid ta täidab (nt eestkostjat alles otsitakse; laps on kunagi perest eraldatud vanemaõigusi piiramata). Omavalitsuse kohustused elatise asjus on mõlemal juhul suuresti samad.

Iga sellise juhtumi taga on mõistagi oma lugu, ent eestkoste seadmise eeldus on neil kõigil üks. Lapse vanemate õigusi on lapse suhtes piiratud, need on peatatud või ära võetud või siis ei ole vanemad elus või teada ning on vaja kedagi, kes neid õigusi teostaks ja lapse huve esindaks. Eestkostja määrab kohus, eelistades esimeses järjekorras füüsilist isikut. Kui see ei õnnestu, määratakse eestkostjaks enamasti omavalitsus, kus laps elab. Omavalitsuse saamine eestkostjaks peaks olema seega pigem erand, kuid nagu näha, ei ole neid just vähe. Enamasti on need lapsed bioloogilisest perekonnast eraldatud ja paigutatud elama asenduskodusse (83%

juhtudel), harvem hooldusperre (14% juhtudel). Suurematest omavalitsustest oli 2017. aasta alguses näiteks Tallinnal 193, Kohtla-Järvel ja Tartu linnal kummalgi 83 ning Narva linnal 67 eestkostetavat last. Ülejäänutel oli enamasti 1–3 eestkostetavat last.

Omavalitsus ei saa kaalutleda, kas nõuda elatist või mitte

Omavalitsuse tegevust eestkostjana raamib perekonnaseadus ja Eesti perekonnaõiguse üks keskseid kontseptsioone, s.o perekonna ülalpidamiskohustus. Lapse puhul tähendab see, et tema bioloogilised vanemad peavad kuni lapse täisikka jõudmiseni andma talle ülalpidamist ehk hoolitsema kõigiti tema normaalsete eluvajaduste eest. Kui laps elab vanemast eraldi, tuleb ülalpidamist anda rahas ehk elatisena (2018. aastal 250 eurot lapse kohta kuus). See on kestev kohustus, mida ei mõjuta muudatused lapse hooldusõiguses, k. a vanemaõiguste täielik äravõtmine. Kui vanemad elatist ei maksa, tuleb seda küsida vanavanematelt. Lapsel on õigus elatisele isegi siis, kui ta on asenduskodus ja tema elamise kulud katab enamjaolt riik. Lastel võib neil juhtudel olla vajadusi, mida riiklik ülalpidamine ei kata.

Õigus elatisele on sisuliselt lapse rahaline nõue oma ülalpidaja vastu. Kui laps on eestkostel, olgu eestkostjaks omavalitsus või keegi teine, on eestkostja kohustatud nõudma sisse lapsele kuuluvad nõuded. Teist valikut ei ole ja elatist ei saa jätta küsimata. Paraku just selle põhimõtte vastu kipuvad omavalitsused tihtipeale eksima ja võtma endale õigusi, mida neil tegelikult pole. Omavalitsused on loobunud elatise nõudmisest eri põhjustel, kuid sagedamini on selleks lapse vanemate kesine majanduslik toimetulek. Leitakse, et nad on niigi omavalitsuse sotsiaalabi püsikliendid ja täiendavad kohustused suurendaks abivajadust veelgi või on siis vanematel teisi ülalpeetavaid,

kelle elujärg kannataks. Samuti on loobumiseni viinud emotsionaalsed tegurid, nagu soov hoida lapse niigi hapraid suhteid bioloogilise perekonnaga: tihtipeale suhted veel teatud määral toimivad, kuid elatise nõudmine võib neid kahjustada. Kõik see on inimlikult mõistetav, kuid ei anna omavalitsusele õigust elatise küsimust sinnapaika jätta.

Elatise suurusega seotud küsimusi on pädev lahendama vaid kohus ja nii on ka põhimõtteliselt õige. Ei ole põhjust uskuda, et kohus ei suuda teha neis küsimustes otsuseid, mis oleks kõigi osapoolte huvides mõistlikult tasakaalus. Kohtusse pöördumine elatise nõudega on pealegi tasuta, kuna riigilõivu sellelt maksuma ei pea. Kohus ei ole elatise saamiseks küll ainuvõimalik tee, pidavaid kokkuleppeid on võimalik saavutada ka kohtuväliselt, ent kui need ei toimi, tuleks kohtutee kiirelt ette võtta. Elatise nõue on nimelt aeguv ja tagasiulatuvalt saab seda esitada kohtu kaudu kuni aastase perioodi eest. Kohtusse minek on mõistlik ka siis, kui on kõhklus, et seadusega ette nähtud elatise määr käib ülalpidajale üle jõu. Kohus on ülalpidaja majandusliku seisundi põhjal elatise maksmise koormat sageli ja oluliselt kergendanud. Keskmise kohtu määratud elatis oli Riigikontrolli vaadeldud juhtumites umbes 100 eurot ehk üle kahe korra väiksem kui seadusjärgne määr. Harvad ei ole juhud, kus kohtu määratud elatis oli 10, 15, 20 eurot. Suhteliselt väikesed summad, ent need kannavad endas selget sõnumit, et lapse ülalpidamisse panustamine on põhimõtteline kohustus, mida tuleb täita.

Omavalitsuste tegevus elatise sissenõudmisel on paranenud

Omavalitsuse eestkostel olevate laste elatise sissenõudmist on Riigikontroll käsitlenud kahel järjestikusel aastal: 2016 ja 2017. Kui esimesel neist oli pilt kaunis kehv, siis järgneval

aastal juba märksa parem ning usutavasti on selles oma osa ka Riigikontrolli sekkumisel. Järgmisena mõned arvud, mis positiivset edasiminekut ilmestavad. Kui 2016. aastal sai omavalitsuste tegevust elatise nõudmisel pidada piisavaks 13% laste puhul, siis aasta hiljem juba 59% laste puhul. Samal ajal vähenes nende laste osakaal, kelle vanematelt ei olnud elatist üldse nõutud. Esimesel aastal oli see 53%, teisel 24%. Seis on ideaalist veel kaugel, ent muutused näitavad, et probleemi on mõistetud ja olukorda püütakse parandada, tehes toiminguid, mida varem ei tehtud. Elatist

on hakatud rohkem nõudma kohtu kaudu ja kohtu määratud elatise laekumata jäämisel pöördutud sagedamini kohtutäituri poole. Riigikontrolli kogutud andmed näitavad, et omavalitsuse eestkostel olevatest lastest on oma vanematelt elatisraha saanud senimaani vaid iga kümnes laps. Seda ei ole palju, kuid elatise aktiivsem nõudmine kohtu kaudu loob eeldusi, et see näitaja edaspidi paraneks. Kui vanemalt ikkagi ei õnnestu raha saada, on võimalik taotleda riigilt elatisabi, mille saamise tingimuseks on aga samuti, et elatist on nõutud eelnevalt kohtu kaudu. **S**

Riigikontrolli kõnealuste audititega saab lähemalt tutvuda Riigikontrolli veebilehel:

Omavalitsuste tegevus nende eestkostel olevate laste elatisraha sissenõudmisel (25.05.2016).
www.riigikontroll.ee/DesktopModules/DigiDetail/FileDownloader.aspx?AuditId=2388&FileId=13670

Järelaudit: omavalitsuse eestkostel olevate laste elatisraha sissenõudmine (17.11.2017).
www.riigikontroll.ee/DesktopModules/DigiDetail/FileDownloader.aspx?FileId=14074&AuditId=2445